

НАДЛЕЖНОСТИ ЦЕНТРА ЗА СОЦИЈАЛНИ РАД – ОРГАНА СТАРАТЕЉСТВА И САРАДЊА ОБРАЗОВНО-ВАСПИТНИХ УСТАНОВЕ С ТИМ ОРГАНОМ У ЗАШТИТИ ПРАВА ДЕТЕТА И ЗАШТИТИ ОД НАСИЉА У ПОРОДИЦИ

Садржај овог текста усмерен је на опис надлежности, односно јавних овлашћења центра за социјални рад (у даљем тексту ЦСР) у области заштите права детета и заштите од насиља у породици. Он такође садржи кратак приказ начина на који је ова служба организована, као и начина и садржаја стручног рада. Истакнути су они елементи који су релевантни за сарадњу образовно-васпитних установа са ЦСР, са циљем да се унапреди разумевање надлежности и могућности сарадње у вези са превенцијом и заштитом деце, односно ученика школе.

Овај текст је првенствено намењен стручним службама школе – психологу и педагогу, Тиму за заштиту деце/ученика од насиља, злостављања и занемаривања, одељенским старешинама, али и свим наставницама/има школе, родитељима и ученицама/има, који имају потребе да се детаљније информишу о теми законске заштите права детета и заштите од насиља у породици¹.

Јавна овлашћења центра за социјални рад – органа старатељства

Центар за социјални рад има бројна јавна овлашћења, у складу са законом, у области социјалне, породичноправне и заштите малолетника у сукобу са законом, укључујући заштиту младих, одраслих и старијих лица ради савладавања социјалних и животних тешкоћа². У складу са Породичним законом³, ЦСР, који је означен називом „орган старатељства”, обавља послове заштите породице, помоћи породици, као и послове старатељства.

За тему заштите права детета/ученика и заштите од насиља у породици релевантна су следећа јавна овлашћења, о којима ЦСР **одлучује**:

- мере превентивног надзора над вршењем родитељског права, и
- мере корективног надзора над вршењем родитељског права.

Такође, за наведену тему релевантни су **послови које обавља** ЦСР, у складу са законом:

- достављање налаза и стручног мишљења, на захтев суда, у парницама у којима се одлучује о заштити права детета, или
- о вршењу, односно лишењу родитељског права;
- достављање, на захтев суда, мишљења о сврсисходности мере заштите од насиља у породици коју је тражио други овлашћени тужилац;

¹ Ауторка овог текста је посвећена остваривању родне равноправности у језику. Из тих разлога одређене именице ће бити коришћене у оба граматичка рода, али ће понегде, искључиво из разлога једноставности текста, бити наведен само један граматички род, иако се садржај односи на оба.

² *Правилник о организацији, нормативима и стандардима рада центра за социјални рад*, чл. 4 – Јавна овлашћења, „Службени гласник РС“, бр. 59/2008 и 37/2010.

³ *Породични закон*, „Службени гласник РС”, бр. 18/2005, 72/2011 – др.закон и 6/2015.

- пружање помоћи у прибављању потребних доказа суду пред којим се води поступак у спору за заштиту од насиља у породици.

У вршењу јавних овлашћења ЦСР пружа услуге социјалног рада и покреће судске поступке када је законом на то овлашћен.

Начин и стандарди рада центра за социјални рад

Организација, начин и стандарди рада у центру за социјални рад – органу старатељства уређени су *Правилником о организацији, нормативима и стандардима рада центра за социјални рад*⁴. ЦСР има више организационих јединица и већи број послова које обавља, а овде ће они бити кратко приказани.

Послови које обавља ЦСР

Послови *социјалног рада* обухватају, између осталих, осигурање приступа и коришћења услуга помоћи и подршке породици и њеним појединим члановима. Стручне послове социјалног рада могу обављати: социјална/и радња/ик, психолог/иња, педагог/иња, андрагог/иња и специјална/и педагог/иња.

Управно-правни послови, изумеђу осталог, обухватају примену управно процесних правила и обављање правних послова у вези са покретањем судских и других поступака из породичних односа и заштите права детета, као и правно саветовање. Ове послове обављају правнице/и.

Послови *планирања и развоја обухватају*, између осталог, идентификовање потреба група корисника у локалној заједници, иницирање развоја недостајућих услуга, развијање међусекторског партнерства, предлагање и учествовање у изради стратешких и акционих планова развоја система социјалне заштите на локалном нивоу, информисање локалне заједнице о идентификованим потребама корисника и капацитетима центра да одговори на те потребе, промовисање делатности центра у локалној заједници. Ове послове обављају стручне/и раднице/и, као и социологиње/зи и друге/и стручњакиње/ци које/и поседују истраживачка знања и вештине.

Унутрашње организационе јединице у ЦСР

У ЦСР делују служба за заштиту деце и младих, служба за заштиту одраслих и старих, служба за правне послове и служба за финансијско-административне и техничке послове, а могу бити организоване и друге (на пример, пријемна служба и служба за планирање и развој), ако је центар довољно велик. У центру који има мање од 10 запослених послове из делокруга ЦСР обављају сви запослени стручни радници.

Свака служба има *руководиоца* који организује стручне и друге раднике у оквиру организационе јединице, обезбеђује услове за њихов рад и врши контролу ажурности и законитости рада. *Супервизор* обезбеђује поштовање стандарда стручног рада и доприноси квалитету услуга које пружа ЦСР. *Водитељ случаја* је стручњак задужен за конкретан случај који процењује и координира поступком процене потреба корисника, предузима мере и координира предузимање мера других служби у заштити и подршци кориснику. Сваки корисник услуга центра (осим корисника новчаних давања) има задуженог водитеља случаја.

⁴ „Службени гласник РС“, бр. 59/2008 и 37/2010.

Иако ЦСР уобичајено ради једну смену (осам сати), у неодложним ситуацијама и када је нужно предузети хитне мере у складу са јавним овлашћењима, грађанима су *доступне 24 часа услуге неодложне интервенције* (чл. 40 Правилника), најчешће у форми „пасивног дежурства” (број мобилног телефона најчешће је доступан полицији).

Стандарди за вођење случаја

Стандардна процедура вођења случаја обухвата неколико поступака, који ће овде бити само набројани (више у Правилнику):

- **пријем** обухвата прихватање поднесака, пријем телефонских позива или лични контакт са подносиоцем или особом која је пријавила случај, помоћ у састављању одговарајућег поднеска, пријемну процену поднеска, пружање потребних информација подносиоцу, упућивање на друге надлежне службе те отварање случаја у центру;
- **провера прихватљивости поднеска** и провера да ли је случај раније био на евиденцији центра, на основу чега стручни радник на пријему доноси одлуку о томе да ли ће подносиоца упутити на друге надлежне службе у заједници или ће поднесак и одговарајућу документацију проследити руководиоцу службе надлежне за поступање, односно стручном раднику задуженом за процену;
- **информисање подносиоца** (корисника) од стране стручног радника на пријему о надлежности и процедури, дужини трајања поступка, врсти помоћи и подршке коју може да очекује од центра и пружање поуке о потребној документацији и очекивањима од подносиоца;
- **покретање поступка** за остваривање права о којима у вршењу јавних овлашћења решава центар (по службеној дужности или по захтеву странке), при чему се узимају у обзир иницијативе здравствених и образовних установа, других установа социјалне заштите, правосудних и других државних органа, удружења и грађана;
- **одређивање приоритета поступања** од стране стручног радника на пријему. Када се ради о пријави злостављања, уколико стручни радник на пријему процени да пријаву *треба одбацити*, дужан је да попуњени Пријемни лист достави супервизору на потврду;
- **степен приоритета поступања** се одређује као: „неодложно” – ако постоји *висок ризик*, када поступак почетне процене започиње *одмах*, а неодложна интервенција се мора спровести што пре, најдуже *у року од 24 сата*; „хитно” - ако постоји умерени ризик за безбедност, када поступак почетне процене мора почети најдаље *у року од три дана*; „редовно” - ако безбедност није угрожена, односно ризици су ниски, када поступак почетне процене мора почети најдаље *пет радних дана по пријему* обавештења или других сазнања о случају;
- **неодложну интервенцију** центар пружа непосредно и у сарадњи са другим службама и органима у локалној заједници;
- **почетна процена** се реализује након отварања случаја, донете одлуке о нивоу приоритета и одређивања задуженог водитеља случаја. Поступак почетне процене је основа за одређивање садржаја рада са корисником, у чему он *активно* учествује и сарађује. У Правилнику је одређено шта се све мора узети у обзир, на којим поступцима се заснива почетна процена, шта је њен садржај, како, када и ко се извештава о резултатима почетне процене. Са резултатима почетне процене *морају* бити упознати, између осталих: родитељ или старатељ детета, односно особа која се непосредно стара о детету; *особа или служба која је покренула*

поступак или учествовала у поступку процене; дете, у складу са узрастом и зрелошћу; Извештавање о резултатима процене не врши се уколико то може да угрози безбедност корисника;

- **усмерена процена** се предузима уколико је потребно још података ради пружања адекватних услуга (одлука о томе на које области процене се треба даље усмерити, кога још треба укључити, са којим службама је потребна сарадња, на пример, специјалистичка здравствена процена, *образовна процена*, процена професионалне оријентације и сл.). Усмерена процена *обавезно се спроводи* када је дете издвојено из породице да би му се осигурала безбедност; када се планира смештај детета ван породице уз сагласност или без сагласности родитеља; када случај уђе у судску процедуру, а присутна је сложеност елемената који утичу на одлуку;
- **налаз и стручно мишљење** сачињава водитељ случаја када је потребно суду, другом органу или установи доставити резултате процене или када је потребно упутити корисницу/ка на коришћење услуге у другу установу или организацију. Овај документ има прописану структуру и садржај;
- **планирање и врсте планова** - током рада са корисником/ком доносе се, између осталих, следећи планови: *почетни план услуга* (најкасније 15 дана од дана када је започет рад са корисником); *план услуга и мера за породицу са планом сталности за дете* (најкасније 60 дана од дана када је започео рад са корисником); *план за самостални живот*, односно еманципацију младе особе (пре навршене 14. године живота). Правилник прописује општи садржај планова и да у планирању, поред водитеља случаја, морају учествовати и друге заинтересоване стране, *укључујући дете*, у складу са узрастом и способностима. Водитељ случаја ће *најмање једном у два месеца* имати телефонски или непосредни контакт са корисником, што укључује и дете, односно родитеља са којим дете живи, или особу која се о детету стара (укључујући и корисницу/ка која/и не живи у својој кући).
- **поновни преглед и евалуација планова услуга** врши се *најмање сваких шест месеци* од дана доношења плана услуга (осим уколико није предвиђен краћи период или одређен други рок). Ове се активности обављају *уз активно учешће корисница/ка*. Правилник прописује начин и садржај ових активности, као и околности за предузимање *ванредног* поновног прегледа и евалуације;
- **завршетак рада са корисницм/ком** предузима се када: корисница/к више не задовољава критеријуме за коришћење услуге; када је одустала/о од коришћења услуга; даље услуге нису потребне; предвиђено време трајања услуге је истекло; млада особа се осамосталила или стекла пословну способност пре пунолетства; центар више није месно надлежан (други центар је преузео рад са корисником/ком). Водитељ/ка случаја је дужан/на да у прописани образац унесе податке о завршетку рада са корисником/ком.

УЛОГА ОБРАЗОВНО-ВАСПИТНЕ УСТАНОВЕ

Да резимирамо:

- школа може да се обрати ЦСР да иницира поступке у заштити права и најбољег интереса детета у вези са јавним овлашћењима тог органа,
- или ће се ЦСР обратити школи да затражи информације о детету и родитељима,
- или ће ЦСР позвати школу да се укључи у израду плана мера и услуга за дете и/или породицу, односно упутиће дете на активности које су у надлежности школе.

Школа ће контактирати (телефоном, лично, поднеском) са радницом/ком на пријему и касније са водитељком/ем случаја. Ако школа иницира поступак у ЦСР, мора добити информације од раднице/ка на пријему о поступку, надлежностима ЦСР, трајању поступка и шта се од тог органа може очекивати. Школа би требало да добије или да затражи информацију о приоритету реаговања, јер од тога зависи брзина поступка. Ако је школа иницирала поступак, мора добити повратну информацију од ЦСР, односно мора бити обавештена о резултатима процене.

Истовремено, школа може бити укључена у почетну и/или усмерену процену, када ће ЦСР од школе затражити информације о детету и/или родитељима (из оквира школских надлежности), о чему школа мора известити у писаној форми. Уколико се покрене судски поступак, тај документ ће бити доступан суду, али и родитељима, као и детету које учествује у поступку (када је одговарајућег је узраста). ЦСР није дужан да достави школи налаз и стручно мишљење који се припремају за суд, ако у његовој изради школа не учествује. Ако ЦСР у план мера и услуга за дете и/или породицу укључи и активности школе, онда је дужан да школи достави налаз и мишљење, као и план активности. ЦСР ће тражити извештај школе (најмање једном у два месеца) док трају активности које спроводи школа. Такође, школа ће бити укључена у поновну процену, која се врши најмање сваких шест месеци до завршетка рада са дететом (корисником).

Дакле, школа ће бити у прилици да сарађује са ЦСР у вези са обезбеђивањем услуга социјалног рада и у вези са управним и судским поступцима у које су укључене/и ученице/ученици или њихови родитељи. Када се ради о **конкретним случајевима**, представница/к школе, најбоље директор/ка (на иницијативу представница стручне службе - психолог/педагог, чланови Тима за заштиту деце од злостављања, зенемаривања и насиља, или ређе одељенског старешине) треба да се у писаној форми обрати пријемној служби (или руководиоцу службе за заштиту деце и младих).

Друга важна улога коју може да има школа је *активно учешће и сарадња* са локалним ЦСР на пословима *планирања и развоја услуга у заједници*. С једне стране, нужно је да школа за себа *обезбеди информације* о услугама које пружа локални ЦСР и друге установе и организације укључене у социјалну заштиту. На тај начин школа је у прилици да квалитетније информисе ученике/ученице, родитеље и наставнике/наставнице о могућностима социјалне и породичноправне помоћи и заштите. Такође, школа *може достављати* локалном ЦСР своје податке (истраживања, анкете, упитнике) о различитим питањима релевантним за остваривање права детета, укључујући заштиту од насиља у породици, као и о потребама деце и породица, како би ЦСР боље планирао и предлагао услуге локалним органима власти (који о њима одлучују и који их финансирају). Коначно, школа се може договорати са представницима локалног ЦСР да *заједнички реализују* одређене превентивне активности намењене деци/ученицима, родитељима и наставницама/има, или може позивати стручњакиње/ке из ЦСР да заинтересованим актерима у школи *презентују* информације о својим надлежностима и активностима.

ЦСР рад је задужен и за формирање и координацију различитих *међусекторских локалних тимова*, у које се школа може активно укључити, или ће повремено бити позивана (када се ради о заштити права и најбољег интереса ученика/ученице школе).

Улога центра за социјални рад у грађанским судским поступцима

У грађанским судским поступцима који се тичу права и интереса детета ЦСР може имати *једну улогу/задаћу*, али може истовремено обављати и *више различитих улога и задатака*⁵.

ЦСР се јавља у улози **тужиоца** у парницама које се тичу права и интереса детета на чије је покретање законом овлашћен. Према одредбама Породичног закона ЦСР може да покрене следеће парнице:

- парнице за заштиту права детета (чл. 263),
- парнице за вршење родитељског права (чл. 264),
- парнице за лишење родитељског права (чл. 264),
- парнице за враћање родитељског права (чл. 264),
- парнице за издржавање детета (чл. 278),
- парнице за заштиту од насиља у породици (чл. 284).

Закон о парничном поступку⁶ омогућава да се ЦСР **умеша у парнице**, односно да предузме процесне радње, настојећи да се у поступку заштите интереси детета и донесе судска одлука која је у најбољем интересу детета.

Породични закон прописује да је у парницама за заштиту права детета, за вршење и лишење родитељског права дужност суда да прибави **налаз и стручно мишљење ЦСР**, породичног саветовалишта или друге установе специјализоване за посредовање у породичним односима. У пракси судови налаз и стручно мишљење најчешће траже од ЦСР.

ЦСР може од суда добити налог да **утврди и суду пренесе** (саопшти) мишљење детета. Суд може наложити ЦСР да обави *и друге задатке*, као што су процена способности детета да формира и изрази мишљење, давање стручног мишљења о начину изражавања мишљење детета и припрема детета за суд и вештачење⁷.

Суд може наложити ЦСР да **прикупи чињенице** о личним и породичним приликама странке, које као процесни материјал, треба да уђу у подлогу за судску одлуку. Поред тога, с обзиром на то да ЦСР води одређене службене евиденције, суд може затражити изводе из тих евиденција, које пружају доказ о релевантним чињеницама⁸.

Имајући у виду да учешће детета у судском поступку треба да буде за њега у што је могуће мањој мери стресно искуство и да се спречи сваки вид секундарне виктимизације детета, ЦСР може добити задатака од суда да **припреми дете** за суд или за процедуре током вештачења.

За судску заштиту права детета од суштинске је важности да дете буде ваљано заступано у ситуацијама кад између њега и његовог законског заступника постоји евидентни или латентни конфликт интереса или кад, из других разлога, дете није на одговарајући начин заступано. Према Породичном закону, овај циљ треба да остваре институција

⁵ Преузето из Приручника: „Смернице за поступање центра за социјални рад у контексту грађанских судских поступака који се тичу права и интереса детета“, Невена Петрушић и сарадници, Центара за права детета, Београд, 2016.

⁶ Закон о парничном поступку, “Службени гласник РС”, бр. 72/2011, 49/2013 – одлука УС, 74/2013 – одлука УС И 55/2014.

⁷ Ове задатке ЦСР може да испуњава и када је у поступку тужилац, сатушилац или умешач, јер је природа ових задатака таква да ЦСР није у сукобу интереса.

⁸ На пример, у Породичном закону (чл. 286) изричито је прописано да суд у парницама за заштиту од насиља у породици може затражити помоћ од органа старатељства у прибављању потребних доказа.

колизијског старатеља и институција привременог заступника детета. ЦСР је укључен у поступак **постављања колизијског старатеља детету**.

Породичноправна заштита детета и заштита од насиља у породици

Породични закон⁹ регулише поступање центра за социјални рад и других надлежних органа у заштити права деце и заштиту од насиља у породици.

Заштита права детета

У закону је наведено која права има дете и која права и обавезе имају његови родитељи, што је усклађено са међународним стандардима заштите права деце, међу којима је и Конвенција о правима детета, међународни уговор који је Србија прихватила¹⁰.

Права детета

Закон регулише да дете има право на:

- **порекло** (чл. 59), односно да зна ко су му родитељи (ово право може бити ограничено у складу са законом);
- **живот са родитељем** (чл. 60), односно право да живи са родитељима и право да се родитељи о њему старају пре свих других, а то може бити ограничено само судском одлуком, када је то у најбољем интересу детета (суд може донети одлуку о одвајању детета од родитеља ако постоје разлози да се родитељ потпуно или делимично лиши родитељског права или у случају насиља у породици);
- **лични однос са родитељем** (чл. 61), односно право детета да одржава личне односе са родитељем са којим не живи, које може бити ограничено само судском одлуком када је то у најбољем интересу детета (ако постоје разлози да се родитељ потпуно или делимично лиши родитељског права или у случају насиља у породици); дете које је навршило 15. годину живота и које је способно за расуђивање може одлучити о одржавању личних односа са родитељем са којим не живи; дете има право да одржава личне односе и са сродницима и другим лицима са којима га везује посебна блискост, ако ово право није ограничено судском одлуком;
- **развој** (чл. 62), односно право на обезбеђење најбољих могућих животних и здравствених услова за свој правилан и потпун развој; дете које је навршило 15. годину живота и које је способно за расуђивање може дати пристанак за предузимање медицинског захвата;
- **образовање** (чл. 63) у складу са својим способностима, жељама и склоностима; дете које је навршило 15. годину живота и које је способно за расуђивање може одлучити коју средњу школу ће похађати;
- **пословну способност** (чл. 64), односно дете које није навршило 14. годину живота (млађи малолетник) и дете које је навршило 14. годину живота (старији малолетник), као и дете које је навршило 15. годину живота, може предузимати одређене правне радње, у складу са законом;

⁹ „Службени гласник РС“, бр. 18/2005, 72/2011 – др.закон и 6/2015.

¹⁰ Закон о ратификацији Конвенције Уједињених нација о правима детета, “Службени лист СФРЈ – Међународни уговори”, бр. 15/90 и “Сл. лист СРЈ – Међународни уговори”, бр. 4/96 и 2/97.

- **мишљење** (чл. 65), дете које је способно да формира своје мишљење има право слободног изражавања тог мишљења, као и право да благовремено добије сва обавештења која су му потребна за формирање свог мишљења; мишљењу детета мора се посветити дужна пажња у свим питањима која га се тичу и у свим поступцима у којима се одлучује о његовим правима, а у складу са годинама и зрелошћу детета; дете које је навршило 10. годину живота може слободно и непосредно изразити своје мишљење у сваком судском и управном поступку у коме се одлучује о његовим правима; дете које је навршило 10. годину живота може се само, односно преко неког другог лица или установе, обратити суду или органу управе и затражити помоћ у остваривању свог права на слободно изражавање мишљења; суд и орган управе *утврђују мишљење детета у сарадњи са школским психологом* односно органом старатељства, породичним саветовалиштем или другом установом специјализованом за посредовање у породичним односима, а у *присуству лица које дете само изабере*.

Закон помиње и *дужности детета* (чл. 66), наводећи да је дете дужно да родитељима помаже у складу са својим годинама и зрелошћу, те да ако стиче зараду или има приходе од имовине, дужно је да делимично подмирује потребе свог издржавања, односно издржавања родитеља и малолетног брата односно сестре, под условима одређеним законом.

Право и принцип „најбољег интереса детета“

У закону се често помиње право и принцип „најбољег интереса детета“, а он је руководећи и у свим поступцима процене и одлучивања у питањима која се тичу деце. Како се ради о правном стандарду, који не садржи јединствен и коначни списак елемената за процењивање и утврђивање, овде ће бити кратко наведени ставови Комитета за права детета из *Опште препоруке бр. 14* (2013)¹¹.

Стандард (концепт) најбољег интереса детета је комплексан и флексибилан (прилагодљив и динамичан), што значи да је у сваком конкретном случају неопходно утврдити шта је најбољи интерес детета (у складу са датим околностима, конкретном ситуацијом и потребама детета). Списку елемената за процену најбољег интереса детета увек се могу додати нови елементи (у складу са конкретним околностима). Елементи који су у *супротности* са правима детета садржаним у Конвенцији (и законима), или елементи чији би *ефекти били у супротности* са правима детета, не могу се сматрати валидним за процену најбољег интереса детета.

Да би се процењивало и поступало у складу са најбољим интересом детета Конвенција истиче следеће елементе (од којих је већина врло слична са правима детета дефинисаним у Породичном закону):

- **идентитет детета** – карактеристике које се односе на пол, сексуалну оријентацију, национално порекло, вероисповест и уверења, културни идентитет и друго - иако сва деца и млади имају исте потребе, начин њиховог изражавања се разликује; деца имају право на очување и континуитет идентитета, приступ култури, породици порекла, али то право не сме да служи негирању других права деце (нпр. бриге, заштите, сигурности);

¹¹ Преузето из Приручника: „Смернице за поступање центра за социјални рад у контексту грађанских судских поступака који се тичу права и интереса детета“, Невена Петрушић и сарадници, Центара за права детета, Београд, 2016.

- **очување породичне средине и одржавање односа** – укључује право на одржавање породице на окупу (породицу треба тумачити широко), редовно одржавање личних односа са оба родитеља и члановима породице (ако је могуће, браћу и сестре не треба раздвајати), осим ако је то у супротности са најбољим интересом детета; подршку родитељима у вршењу родитељских обавеза, осим ако одвајање детета од родитеља није нужно ради заштите детета; финансијско и материјално сиромаштво или услови повезани са њима никада не смеју бити једино оправдање одвајања детета од родитеља; инвалидитет детета или њеног/његовог родитеља такође не сме бити разлог за одвајање детета; одвајање од родитеља се разматра само ако постоји ризик од запуштања, напуштања, злостављања, искоришћавања и експлоатисања детета;
- **брига, заштита и сигурност** – широко је дефинисана у контексту свеобухватног идеала добробити и развоја детета, а укључује: *емоционалну бригу* као основну потребу која подразумева развој сигурне осећајне везаности, љубав, сигурне међуљудске везе, стабилно окружење; *сигурност детета* подразумева право на заштиту од свих врста физичког и менталног насиља, повреда или злостављања, сексуалног злостављања, деградирајућег понашања, сексуалне, економске или друге експлоатације, наркотика, криминала, оружаних сукоба и слично; нужно је да се процењује *тренутна* безбедности, али и *будући ризици* од повреда и других последица одлука о заштити и безбедности детета;
- **здравље** – право на здраво окружење и бригу о дечјем физичком и менталном здрављу, право на терапију, лечење и негу, избор третмана у односу на ризике и могуће нежељене ефекте, право на информисање, лично одобрење за одређене терапије;
- **образовање** – доступност и квалитет образовања, укључујући формално и неформално образовање током раног детињства, окружење прилагођено стицању знања, поштовање, партиципација и могућност остваривања амбиција;
- **партиципација** – обавезу учешћа детета у вези са свим питањима и поступцима који га се тичу, пружање детету информација, право детета да изрази сопствено мишљење и право да се том мишљењу посвети одговарајућа пажња;
- **рањивост детета** – у процени најбољег интереса детета потребно је узети у обзир рањивости детета као што је инвалидитет, припадност мањинској групи, статус избеглог, расељеног или лица у азилу, чињеницу да је дете било или је актуелно жртва злостављања, чињеницу да живи на улици или у окружењу које је небезбедно, што претпоставља и обавезно планирање мера за опоравак.

Процена најбољег интереса детета подразумева уважавање *свих основних права* детета, међу којима *нема хијерархије*. Значај елемената који се процењују у сврху одређивања најбољег интереса детета је међузависан те је нужно њихово *балансирање*. Ако су елементи процене најбољег интереса детета у *супротности* једни са другима (нпр. право на одржавање личних односа са родитељем може бити у супротности са правом на заштиту и сигурност), нужно их је *међусобно упоредити* и утврдити које решење је у складу са најбољим интересом детета. То не значи да је могуће само једно решење за одређену ситуацију (нпр. у наведеном случају, уколико због контакта детета и родитеља постоји ризик за заштиту и сигурност детета, решење може бити контакт у надзираним/контролисаним условима, привремени прекид контакта, мера заштите од насиља у породици, делимично или потпуно лишење родитељског права).

Најбољи интерес детета може бити у *супротности* са интересима и правима других актера у поступку (нпр. друге деце, родитеља, рођака, итд). Пажљиво разматрање

интереса свих заинтересованих страна требало би да доведе до решења. Око неких питања могуће је постићи *компромис* (нпр. када постоје несугласице између родитеља или родитеља и детета око становања, образовања или начина одржавања личних односа детета и родитеља којем није поверено). Ако се ипак не постигне усаглашавање, *већи значај* требало би дати најбољем интересу детета. Међутим, права и интереси детета *не би требало да угрозе* основна права других актера (нпр. право детета да одржава личне односе са родитељем не би требало да угрози безбедност другог родитеља), што значи да се у тим ситуацијама *не тежи усаглашавању*, већ се траже решења која равноправно остварују права оба актера.

Треба имати у виду да се капацитети детета развијају, тако да процене и одлуке не могу бити коначне и неповратне (потребе детета би требало сагледати у перспективи, кроз процену континуитета и стабилности садашње и будуће ситуације у којој се дете налази). То важи и за процену функционалности родитеља и њихове способности да одговоре на потребе детета, која може да се мења и развија (због чега би требало предложити одговарајуће мере, као и мере за ревидирање и прилагођавање одлука).

Како су деца све особе млађе од 18 година, процена и утврђивање најбољег интереса детета је важна и када дете старије од 15 година има право да одлучује о питањима која га се тичу, што значи да би стручњаци (нпр. водитељ/ка случаја у ЦСР или школски психолог/гиња) требало да процене и образложе да ли је одлука детета у његовом најбољем интересу.

Принцип најбољег интереса детета у појединим ситуацијама изискиваће да ЦСР (самостално, или на иницијативу другог органа, укључујући образовно-васпитне установе) покрене одговарајуће поступке ради заштите детета, у складу са законом.

Родитељско право

Породични закон наводи да је родитељско право *изведено из дужности родитеља* и да постоји само у мери која је потребна за заштиту личности, права и интереса детета. То значи да права и најбољи интерес детета имају *предност* у односу на права родитеља, о чему треба да воде рачуна и суд и центар за социјални рад приликом процена, утврђивања и одлука, али и образовно-васпитне установе. Закон дефинише *садржај родитељски права* и то:

- **старање о детету** (чл. 68), односно родитељи имају право и дужност да се старају о детету, а то обухвата: чување, подизање, васпитавање, образовање, заступање, издржавање, те управљање и располагање имовином детета; родитељи имају право да *добију сва обавештења о детету од образовних и здравствених* установа;
- **чување и подизање детета** (чл. 69), односно право и дужност родитеља је да чувају и подижу дете тако што ће се они лично старати о његовом животу и здрављу; они не смеју подвргавати дете понижавајућим поступцима и казнама које вређају људско достојанство детета и дужни су да дете штите од таквих поступака других лица (не смеју остављати без надзора дете предшколског узраста), а могу привремено поверити дете другом лицу само ако то лице испуњава услове за старатеља;
- **васпитавање детета** (чл. 70), право и дужност родитеља да са дететом развијају однос заснован на љубави, поверењу и узајамном поштовању, те да дете

- усмеравају ка усвајању и поштовању вредности емоционалног, етичког и националног идентитета своје породице и друштва;
- **образовање детета** (чл. 71), родитељи имају дужност да обезбеде основно школовање детету, а о даљем образовању детета дужни су да се старају према својим могућностима; родитељи имају право да детету обезбеде образовање које је у складу са њиховим верским и етичким уверењима;
 - **заступање детета** (чл. 72), право и дужност родитеља да заступају дете у свим правним пословима и у свим поступцима изван граница пословне и процесне способности детета (законско заступање), као и у границама пословне и процесне способности детета, осим ако није другачије одређено законом (вољно заступање), те да предузимају правне послове којима управљају и располажу приходом који је стекло дете млађе од 15 година;
 - **издржавање детета** (чл. 73), право и дужност родитеља да издржавају дете под условима одређеним Породичним законом;
 - **управљање и располагање имовином детета** (чл. 74), право и дужност родитеља да управљају и располажу имовином детета под условима одређеним Породичним законом.

Надзор над вршењем родитељског права

Када родитељи није у могућности да испуњава своја права и дужности или их испуњава на лош начин, Породичним законом су предвиђене одређене мере, *о којима одлучује и које обавља* (спроводи), у складу са законом, центар за социјални рад – орган старатељства, и то:

- **превентивни надзор** (чл. 79), када се доносе и спроводе одлуке којима се *омогућава* родитељима да врше родитељско право;
- **корективни надзор** (чл. 80), када се доносе и спроводе одлуке којима се *исправљају* родитељи у вршењу родитељског права, односно којима се: упозорава родитељ на недостатке у вршењу родитељског права; упућује родитељ на разговор у породично саветовалиште или у установу специјализовану за посредовање у породичним односима; захтева од родитеља да положи рачун о управљању имовином детета; покрећу судски поступци у складу са законом.

Међутим, некада је родитељско поступање далеко од дужности родитеља и права и најбољег интереса детета, тако да надлежни државни органи морају да покрену судске поступке заштите права детета. Када родитељ *злоупотребљава, грубо занемарује или несавесно врши* права и дужности из садржаја родитељских права, законска санкција је лишење родитељских права. Оно може бити:

- **потпуно лишење родитељског права** (чл. 81), које се предузима када родитељ *злоупотребљава* права, односно ако: физички, сексуално или емоционално злоставља дете; израбљује дете силећи га на претерани рад, или на рад који угрожава морал, здравље или образовање детета, односно на рад који је забрањен законом; подстиче дете на вршење кривичних дела; навикава дете на одавање рђавим склоностима; на други начин злоупотребљава права из садржине родитељског права;
- *или ако родитељ грубо занемарује своје дужности*, односно ако: је напустио дете; уопште се не стара о детету са којим живи; избегава да издржава дете или да одржава личне односе са дететом са којим не живи, односно ако спречава одржавање личних односа детета и родитеља са којим дете не живи; с намером и неоправдано избегава да створи услове за заједнички живот са дететом које се

налази у установи социјалне заштите за смештај корисника; на други начин грубо занемарује дужности из садржине родитељског права;

- **делимично лишење родитељског права** (чл. 82) се предузима према родитељу који *несавесно врши* права или дужности из садржине родитељског права.

Родитељу се може вратити родитељско право када престану разлози због којих је био потпуно или делимично лишен родитељског права (чл. 83).

Поступак у спору за заштиту права детета и у спору за лишење родитељских права

Породични закон регулише да се поступак за заштиту права детета, као и поступак за лишење права родитеља *покреће тужбом* и одвија пред судом (дакле, није у искључивој надлежности центра за социјални рад, али овај орган у њему учествује и има врло значајне улоге).

Тужба за заштиту права детета (чл. 263) може се поднети у погледу свих права која су детету призната законом (а нису заштићена неким другим поступком). Тужбу могу поднети: дете, родитељи детета, јавни тужилац и *орган старатељства*. *Право и дужност да обавесте* јавног тужиоца или *орган старатељства* о разлозима за заштиту права детета имају све дечје, здравствене и *образовне установе* или установе социјалне заштите, правосудни и други државни органи, удружења и грађани.

Тужбу за лишење родитељског права (чл. 264) могу поднети: дете, други родитељ, јавни тужилац и *орган старатељства*, а тужбу за враћање родитељског права може поднети, поред наведених лица и родитељ који је био лишен родитељског права. *Право и дужност да обавесте* јавног тужиоца или орган старатељства о разлозима за лишење родитељског права имају све дечје, здравствене и *образовне установе* или установе социјалне заштите, правосудни и други државни органи, удружења и грађани.

Ако између детета и његовог законског заступника постоје *супротни интереси*, закон предвиђа да дете заступа *колизијски старатељ*. Дете које је навршило 10. годину живота и које је способно за расуђивање може *само* односно преко неког другог лица или установе (*што може да буде и школа*) да *затражити од органа старатељства* да му постави колизијског старатеља или *затражити од суда* да му постави привременог заступника због постојања супротних интереса између њега и његовог законског заступника (чл. 265). Ако колизијски старатељ или привремени заступник заступају дете које је способно да формира своје сопствено мишљење, дужан је да: се стара да дете благовремено добије сва обавештења која су му потребна; пружи детету објашњење које се тиче могућих последица акта који он предузима; пренесе суду мишљење детета, ако дете није непосредно изразило мишљење пред судом, осим ако би то очигледно било у супротности са најбољим интересом детета (чл. 267).

Суд је у споровима за заштиту права детета и за (вршење и) лишење родитељског права *увек дужан да се руководи најбољим интересом детета* (чл. 266). Ако суд процени да у овим споровима дете као странка није заступано на одговарајући начин, дужан је да детету постави привременог заступника. Такође, када је дете странка у овим поступцима, а способно је да формира своје мишљење, суд је дужан да: се стара да дете благовремено добије сва обавештења која су му потребна; дозволи детету да непосредно изрази своје мишљење и да мишљењу детета посвети дужну пажњу у складу са годинама и зрелашћу детета; мишљење детета утврди на начин и на месту које је у складу са

његовим годинама и зрелашћу (*што може бити и школа*), осим ако би то очигледно било у супротности са најбољим интересом детета.

Ови су поступци *нарочито хитни*, што значи да ће се прво рочиште заказати тако да се одржи у року од осам дана од дана када је тужба примљена у суду, а да је другостепени суд дужан да донесе одлуку у року од 15 дана од дана када му је достављена жалба (чл. 269). Међутим, у пракси се то, на жалост, ретко дешава, једним делом због оптерећености суда, а другим делом због неефикасности органа који прибављају доказе.

Пре него што донесе одлуку о заштити права детета или о лишењу родитељског права, суд је дужан да затражи налаз и стручно мишљење од органа старатељства, породичног саветовалишта или друге установе специјализоване за посредовање у породичним односима (чл. 270).

УЛОГА ОБРАЗОВНО-ВАСПИТНЕ УСТАНОВЕ

Као што је у Породичном закону наведено, сви државни органи и установе, као и удружења и грађани су дужни да брину и штите права и најбољи интерес детета, што се односи и на образовно-васпитне установе. На том задатку школа треба уско да сарађује са локалним центром за социјални рад – органом старатељства, који има велика јавна овлашћења у заштити деце.

Школа и *самостално учествује* у стварању окружења и околности у којима се поштују и штите права детета/ученика, а посебно идентитет, развој, безбедност, образовање, здравље, учешће детета, односно изражавање мишљења, водећи рачуна о рањивости детета/ученика. Школа је у *обавези да препозна и пријави* сазнање или сумњу да се права детета крше, односно угрожавају. Ако су родитељи, један или оба, лица која не врше родитељске дужности на одговарајући начин, или их злоупотребљавају, грубо занемарују или несавесно врше, школа је дужна да о томе обавести локални ЦСР – оргн старатељства¹².

Школа би требало да има и *превентивну улогу* у промовисању права детета и разумевању њиховог садржаја, као и у информисању и разумевању дужности родитеља, али и тога како се родитељске дужности спроводе на начин који је најбољи за развој детета. Превентивне активности школе намењене ученицима, родитељима, наставницима/одељенским старешинама у школи би требало да спроводе представници/е стручних служби – психолог, педагог и други, као и чланови/це Тима за заштиту деце/ученика од насиља, злостављања и занемаривања у блиској сарадњи са локалним ЦСР. За спровођење превентивних активности у овој области школа може искористити и друге ресурсе, посебно родитеље који имају одговарајуће професије и знања, као и представнике/це локалних удружења која се баве заштитом права детета.

Коначно, од школе би могло бити *затражено да учествује* у поступцима заштите који се воде од стране ЦСР – органа старатељства или у поступцима који се воде пред судом. ЦСР (ређе суд директно) може *затражити информације* од школе о детету/ученику и/или његовим родитељима, а у вези са поступцима заштите права детета и вршења надзора над родитељским правима. Такође, ЦСР може укључити школу у *планирање*

¹² ...и јавно тужилаштво, у случају злоупотребе права, грубог занемаривања или несавесног поступања родитеља, као и у случају насиља у породици;

индивидуалног плана мера и услуга за дете и/или породцу, као и у спровођење активности из плана у складу са надлежностима школе.

Заштита од насиља у породици

У Породичном закону је дефинисано шта се сматра насиљем у породици, односно да је то понашање којим један члан породице угрожава телесни интегритет, душевно здравље или спокојство другог члана породице. Одређено је ко се сматра „чланом породице“, значајно шире од уобичајеног круга чланова породице, тако да су обухваћени и бивши партнери, и они који не живе у заједничком домаћинству, који имају заједничко дете иако никада нису живели у заједничком домаћинству, не само родитељи деце, већ и старатељи и хранитељи, али и лица која су међусобно била или су још увек у емотивној или сексуалној вези (чл. 197 – детаљније у прилогу). Последња одредница даје могућност да се мере заштите од насиља примене и када се ради *о партнерском (интимном) односу младих*, уколико у њему постоје насилна понашања или узнемиравање.

Законом је дефинисано *пет* мера заштите од насиља у породици, које се могу применити појединачно (у одговарајућој комбинацији) или све, зависно од околности конкретне ситуације. Мерама се привремено забрањује или ограничава одржавање личних односа са другим чланом породице. То укључује: забрану (даљег) узнемиравања члана породице, забрану приближавања члану породице на одређеној удаљености, забрану приступа у простор око места становања или места рада члана породице (*што укључује и школу када се одређује заштита детету*), меру уселења у породични стан или кућу (ако је члан породице због насиља морао да напусти дом) и меру иселења из породичног стана или куће учиниоца насиља. Мере заштите најдуже могу трајати годину дана (чл. 198), али се оне могу продужавати све док не престану разлози због којих је мера била одређена (чл. 199) или могу престати пре истека времена трајања, ако престану разлози због којих је мера била одређена (чл. 200).

Дакле, мере заштите од насиља у породици које прописује Породични закон *превентивног су карактера*, односно имају сврху да спрече да се насиље понавља, тако што раздвајају учиниоца насиља од жртве различитим врстама забрана. Доношење ових мера *не искључује* вођење других поступака (кривичног или прекршајног) против учиниоца насиља уколико су извршена дела која су законом кажњива. Нови Закон о спречавању насиља у породици¹³ увео је још једну врсту превентивних мера, које се могу изрећи чак и када постоји *непосредна опасност* да се изврши насиље (то значи да акт насиља није учињен али да околности случаја указују да постоји претња и да је он могућ). На превентивни карактер мера заштите од насиља у породици указују и карактеристике поступка, што је описано у следећем одељку.

Поступак у спору за заштиту од насиља у породици

Поступак за заштиту од насиља у породици води се на суду¹⁴ и покреће се тужбом. Тужбу за одређивање и продужење мера заштите од насиља могу поднети¹⁵: члан

¹³ Закон о спречавању насиља у породици, „Службени гласник РС”, бр. 94/2016.

¹⁴ Ради се о парничном (грађанском) поступку у ком је надлежан суд на чијем подручју има пребивалиште, односно боравиште члан породице према коме је насиље извршено (дакле, жртва), чл. 283.

¹⁵ Тужбу за престанак мере заштите од насиља у породици може поднети члан породице против кога је мера одређена (чл. 284).

породице према коме је насиље извршено (жртва), његов законски заступник (нпр. родитељ за дете), јавни тужилац и *орган старатељства* (чл. 284). Поступак у спору за заштиту од насиља у породици *нарочито је хитан*, а то значи да ће прво рочиште бити заказано осам дана од дана када је тужба примљена у суду, а да је другостепени суд (који одлучује по жалби) дужан да донесе одлуку у року од 15 дана од дана када му је достављена жалба (чл. 285). Као што смо раније навели, у пракси, ови рокови се врло ретко испоштују.

Важна карактеристика овог поступка, поред хитности, је да суд није везан границама тужбеног захтева за заштиту од насиља у породици, што значи да *може да одреди и мере заштите које нису тражене*, ако оцени да се на тај начин постиже најбоља заштита (чл. 287).

Као што је наведено, центар за социјални рад – орган старатељства је овлашћен да *покрене поступак* (напише тужбу) за заштиту од насиља у породици у случају да жртва, или њен законски заступник (нп. родитељ за дете) није у стању или могућности то да учини. ЦСР је у обавези да пружи правну подршку и помоћ жртви у састављању тужбе. Ако ЦСР није покренуо поступак, суд може затражити од тог органа да пружи *помоћ у прибављању потребних доказа* и да *изнесе своје мишљење о сврсисходности тражене мере* (чл. 286).

УЛОГА ОБРАЗОВНО-ВАСПИТНЕ УСТАНОВЕ

Када се ради о детету/ученику жртви насиља у породици, без обзира да ли је оно директна жртва или „сведочи“ насиљу према другом члану породице¹⁶, образовно-васпитна установа која има такво сазнање или сумњу је *дужна да то пријави* центру за социјални рад – органу старатељства. То укључује и пријаву сумње или сазнања о постојању непосредне опасности од насиља у породици, као што је одређено Законом о спречавању насиља у породици¹⁷. Ова обавеза је у складу са *Правилником о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање*¹⁸.

Пријављивање насиља у породици ЦСР-у треба да поштује правило *поверљивости* односа ученика и наставника/одељенског старешине, стручне службе или чланова Тима за заштиту деце/ученика од насиља, злостављања и занемаривања. Ученик о томе мора да добије информацију на начин који може да разуме¹⁹. Одредбе Закона о спречавању

¹⁶ “Деца се сматрају жртвама насиља у породици, не само када га директно трпе, већ и када су изложена актима насиља које један члан породице врши над другим чланом породице. Сведоченје и изложеност насиља трауматизује децу, било да директно посматрају насиља, или чују звуке, ударце, крике из непосредне близине, када знанју да се насиља дешава или се може десити, односно када накнадно виде последице насиља међу члановима породице”. *Општи протокол о поступању и сарадњи установа, органа и организација у ситуацијама насиља над женама у породици и у партнерским односима*, Влада РС, 2011.

¹⁷ Обавеза пријављивања непосредне опасности и/или насиља у породици је регулисана Законом о спречавању насиља у породици (чл. 13), а поступак образовно-васпитних установа је детаљно описан у тексту *Закон о спречавању насиља у породици – улога образовно-васпитних установа*, који је Аутономни женски центар доставио свим школама учесницама пројекта „Нулта толеранција на родно засновано насиље”.

¹⁸ „Службени гласник РС”, бр. 30/2010.

¹⁹ Ученик треба да добије потпуну информацију о обавези и улози школе, о могућности заштите података, о надлежностима и могућностима заштите коју пружају државни органи – центар за социјални рад, полиција и тужилаштво; ЦСР мора да пружи потпуну информацију о другим услугама у заједници које стоје на располагању ученику или члановима породице који су угрожени насиљем.

насиља у породици које се тичу обавезе размене информација, сарадње и координираног деловања државних органа и других организација требало би да омогуће да образовно-васпитна установа која пријављује сумњу или сазнање о непосредној опасности или насиља у породици *добеје повратне информације* о плановима и предузетим акцијама (најдуже у року од 15 дана), као и да буде *укључена* у планирање и реализацију активности из своје надлежности²⁰. Уколико повратна информација изостане, школа треба да се обрати органу којем је пријављено насиље²¹.

Такође, када се ради о породичноправној заштити од насиља у породици, образовно-васпитна установа може бити позвана од суда (ређе) или локалног ЦСР *да пружи податке о детету/ученику и/или његовим/њеним родитељима*. Требало би да у налогу (када се ради о суду) или допису (када се ради о ЦСР) буду наведена *конкретна питања* у погледу којих се тражи информација од школе, уз информацију о сврси (о ком поступку је реч). Ако то није учињено, представник/ца школе (директор, стручни сарадник или Тима за заштиту деце/ученика од насиља, злостављања и занемаривања) могу да затраже (телефонским путем) додатне информације о томе на која питања треба одговорити, како би се у потпуности испунио задатак. Писани документ са подацима које школа доставља *биће доступан* не само органу који га је затражио (суд или ЦСР), већ и свим учесницима у поступку, што укључује ученика/ученицу и његове родитеље. Школа мора да води рачуна о питању поверљивости информација, односу поверења са ученицом/ком, а посебно о питању безбедности ученице/ка када се подаци обелодане, што не искључује прецизно навођење сазнања и сумњи о насиљу у породици (без навођења извора)²².

*Припремила: Тања Игњатовић
Аутономни женски центар, Београд*

²⁰ Детаљно описано у тексту *Закон о спречавању насиља у породици – улога образовно-васпитних установа*.

²¹ У сваком од надлежних органа – центар за социјални рад, полиција, основно јавно тужилаштво (као и суд) постоји именовано (одређено) „лице за везу“ чији је задатак да на дневном нивоу размењује информације о насиљу у породици са свим актерима.

²² Детаљно описано у тексту *Закон о спречавању насиља у породици – улога образовно-васпитних установа*.